

ADABIY ASARDA SHAKL VA MAZMUN

Ikromova Feruzaxon Adxamjon qizi

Qo'qon universiteti Andijon filiali

Filologiya va tillarni o'qitish

O'zbek tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Email: firzaadxamjonovna@gmail.com**Annotatsiya:**

Mazkur maqolada adabiy asarda shakl va mazmun masalasi badiiy tafakkur taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida tadqiq etiladi. Asarda shakl va mazmunning o'zaro munosabati nazariy jihatdan tahlil qilinib, ularning bir-birini inkor etmasdan, aksincha, badiiy yaxlitlikni ta'minlovchi omillar ekani asoslab beriladi. Tadqiqotda uch tomonlama tanqidiy yondashuv qo'llanadi: birinchidan, formalistik nuqtayi nazardan shaklning estetik vazifasi va badiiy vositalar tizimidagi o'rni baholanadi; ikkinchidan, ijtimoiy-madaniy yondashuv asosida mazmunning davr, muhit va muallif dunyoqarashi bilan aloqasi ochib beriladi; uchinchidan, estetik-qabul nazariyasi doirasida shakl va mazmun uyg'unligining o'quvchi idroki va badiiy ta'sir kuchiga ta'siri tahlil etiladi. Maqolada shaklga ortiqcha ustuvorlik berish yoki mazmunni birlamchi omil sifatida mutlaqlashtirish biryoqlama yondashuv ekani tanqid qilinadi. Xulosa sifatida adabiy asarni to'laqonli anglash shakl va mazmunning dialektik birligi asosidagina mumkinligi ilmiy dalillar bilan asoslanadi.

Kalit so'zlar: *shakl va mazmun, badiiy asar, adabiy tanqid, formalistik yondashuv, ijtimoiy-madaniy tahlil, estetik idrok.*

Abstract:

This article examines the issue of form and content in a literary work as a phenomenon intrinsically connected with the development of artistic thinking. The relationship between form and content is analyzed from a theoretical perspective, substantiating that they do not negate each other but rather function as complementary factors

ensuring artistic integrity. The study employs a threefold critical approach: first, from a formalist perspective, the aesthetic function of form and its role within the system of artistic devices are evaluated; second, based on a socio-cultural approach, the connection between content and the historical context, social environment, and the author's worldview is explored; third, within the framework of aesthetic reception theory, the impact of the harmony between form and content on the reader's perception and the intensity of artistic effect is analyzed. The article critically addresses one-sided approaches that either prioritize form excessively or absolutize content as the primary determinant of literary value. The study concludes that a comprehensive understanding of a literary work is achievable only through the dialectical unity of form and content, a claim supported by scholarly evidence.

Keywords: *form and content, literary work, literary criticism, formalist approach, socio-cultural analysis, aesthetic perception.*

Аннотация:

В данной статье проблема формы и содержания в литературном произведении рассматривается как явление, неразрывно связанное с развитием художественного мышления. Взаимосвязь формы и содержания анализируется с теоретической точки зрения и обосновывается их взаимодополняющий характер, обеспечивающий художественную целостность произведения. В исследовании применяется трёхсторонний критический подход: во-первых, с позиций формализма оценивается эстетическая функция формы и её место в системе художественных средств; во-вторых, в рамках социокультурного подхода раскрывается связь содержания с историческим контекстом, социальной средой и мировоззрением автора; в-третьих, в контексте теории эстетического восприятия анализируется влияние гармонии формы и содержания на читательское восприятие и силу художественного воздействия. В статье подвергаются критике односторонние подходы, абсолютизирующие либо форму, либо содержание как определяющий фактор художественной ценности.

В заключение обосновывается положение о том, что полноценное понимание литературного произведения возможно лишь на основе диалектического единства формы и содержания.

Ключевые слова: *форма и содержание, литературное произведение, литературная критика, формалистический подход, социокультурный анализ, эстетическое восприятие.*

Adabiy asar murakkab estetik hodisa bo'lib, unda shakl va mazmun masalasi adabiyotshunoslikning eng muhim va bahsli muammolaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu muammo badiiy tafakkur taraqqiyoti davomida turli nazariy yondashuvlar asosida talqin etilib kelinmoqda. Shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatni to'g'ri anglash adabiy asarning badiiy mohiyatini, estetik qiymatini hamda ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Shu bois mazkur masala nafaqat adabiy tanqid, balki adabiy nazariya va tarix uchun ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazmun adabiy asarda aks etgan hayotiy voqelik, g'oya, muallif pozitsiyasi va badiiy konsepsiyaning yig'indisi sifatida qaraladi. U asarning ideyaviy yo'nalishini belgilaydi va muallifning borliqqa munosabatini ifodalaydi. Shakl esa mazkur mazmunni ifodalash vositasi bo'lib, janr, kompozitsiya, syujet, obrazlar tizimi, til va uslub kabi unsurlarni o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda shakl va mazmun ko'pincha qarama-qarshi qo'yilgan bo'lsa-da, zamonaviy adabiyotshunoslik ularning dialektik birlikda mavjud ekanini ta'kidlaydi. Mazmun shaklsiz mavjud bo'la olmagan kabi, shakl ham mazmunsiz badiiy qiymat kasb eta olmaydi. Formalistik yondashuv doirasida shakl badiiy asarning asosiy belgilovchi omili sifatida talqin etiladi. Ushbu qarash tarafdorlari adabiy asarning estetik qiymatini, avvalo, uning shakliy tuzilishi, badiiy texnikasi va ifoda vositalari orqali baholash lozimligini ilgari suradilar. Ularning fikricha, badiiylik aynan shakl orqali yuzaga chiqadi va asarni san'at darajasiga ko'taradi. Biroq shaklni mutlaqlashtirish mazmunning ijtimoiy va g'oyaviy ahamiyatini ikkinchi darajaga tushirib qo'yishi mumkin. Bu esa adabiy asarni faqat texnik hodisa sifatida talqin qilish xavfini tug'diradi. Mazmun markazga qo'yilgan yondashuvlarda esa adabiy asar, avvalo,

muayyan ijtimoiy, tarixiy va mafkuraviy sharoit mahsuli sifatida baholanadi. Bu qarash doirasida asarning g'oyaviy yo'nalishi, ijtimoiy mazmuni va muallif pozitsiyasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ijtimoiy-madaniy va tarixiy yondashuvlarda adabiy asar jamiyat hayotining badiiy aks-sadosi sifatida talqin qilinadi. Biroq mazmunni mutlaq ustuvor omilga aylantirish shaklning estetik vazifasini cheklab qo'yishi va badiiylik mezonlarini susaytirishi mumkin. Zamonaviy adabiyotshunoslikda shakl va mazmun masalasi estetik yaxlitlik tamoyili asosida izohlanadi. Bu yondashuvga ko'ra, badiiy asar shakl va mazmunning uyg'un birligi natijasida yuzaga keladi. Shakl mazmunni nafaqat ifodalaydi, balki uni boyitadi, chuqurlashtiradi va estetik ta'sir kuchini oshiradi. Mazmun esa shaklga ma'no baxsh etib, uni badiiy hodisaga aylantiradi. Shu jihatdan shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatni qarama-qarshilik emas, balki o'zaro ta'sir va uzviy bog'liqlik sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Adabiy asarni o'quvchi tomonidan qabul qilish jarayonida ham shakl va mazmun muhim rol o'ynaydi. Estetik idrok nazariyasiga ko'ra, o'quvchi asarni nafaqat mazmuniy jihatdan anglaydi, balki uning shakliy tuzilishini ham his etadi. Tilning obrazlilik, kompozitsiyaning puxtaligi va badiiy vositalarning uyg'unligi o'quvchi tafakkurida mazmunni yanada ta'sirchan shaklda namoyon etadi. Demak, shakl va mazmun uyg'unligi badiiy ta'sirning muhim sharti hisoblanadi. Adabiy asarda shakl va mazmunning o'zaro munosabati masalasi badiiy tafakkurning tarixiy taraqqiyoti bilan birga rivojlanib borgan. Turli davrlarda adabiyotshunoslikda bu masalaga nisbatan qarashlar o'zgarib, ayrim hollarda shaklga, ayrim hollarda esa mazmunga ustuvorlik berilgan. Antik davr poetikasida mazmun ko'proq axloqiy va tarbiyaviy ahamiyat nuqtayi nazaridan baholangan bo'lsa, keyingi davrlarda badiiy shaklning estetik qiymati tobora kuchliroq e'tirof etila boshladi. Ushbu tarixiy jarayon shakl va mazmunning adabiy asardagi o'rnini biryozlama talqin qilish mumkin emasligini ko'rsatadi. Adabiy asarning shakliy tuzilishi uning ichki mazmuni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu bog'liqlik tasodifiy emas, balki qonuniy xarakterga ega. Shakl mazmunni tashqi qobiqlik sifatida emas, balki uning ichki mantiqiy davomchisi sifatida namoyon etadi. Badiiy asarda janr tanlovi, syujet qurilishi va

kompozitsion yechimlar mazmunning xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu ma'noda shakl mazmunning ichki talabidan kelib chiqadi va uni estetik jihatdan mukammal holga keltiradi. Mazmunning shakl orqali namoyon bo'lishi adabiy til imkoniyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Til adabiy asarning asosiy materiali sifatida mazmunni obrazli, ta'sirchan va estetik jihatdan qabul qilinadigan holga keltiradi. Badiiy tilning ifodaviy vositalari shakl va mazmun birligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Obrazlilik, ramziylik, metaforik tafakkur mazmunni kengroq ma'noda ochib berishga xizmat qiladi va uni oddiy axborot darajasidan badiiy hodisa darajasiga ko'taradi. Shakl va mazmun munosabatini ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir adabiy asar muayyan tarixiy davr mahsuli bo'lib, unda jamiyatning ma'naviy ehtiyojlari, estetik qarashlari va ijtimoiy muammolari aks etadi. Mazmun bevosita davr ruhi bilan bog'liq bo'lsa, shakl esa o'sha davrning estetik me'yorlari va adabiy an'analari bilan belgilanadi. Shu sababli shakl va mazmun o'rtasidagi uyg'unlikni davrdan uzilgan holda baholash ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi. Adabiy asarda shakl va mazmunning nomutanosibligi badiiy mukammallikka putur yetkazadi. Agar shakl mazmun talabiga javob bermasa, asar sun'iy va samarasiz ko'rinishga ega bo'ladi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda shakl va mazmun masalasi postklassik yondashuvlar asosida yanada murakkab tarzda talqin qilinmoqda. Endilikda shakl nafaqat estetik hodisa, balki mazmunni talqin qilish usuli sifatida ham qaraladi. Mazmun esa tayyor va qat'iy tushuncha emas, balki o'quvchi idroki jarayonida shakllanadigan dinamik hodisa sifatida baholanadi. Bu holat shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatni yanada chuqurroq ilmiy tahlil qilish zaruratini tug'diradi. O'quvchi omilining adabiy asarni anglashdagi roli shakl va mazmun masalasini yangi nuqtayi nazardan ko'rib chiqishga imkon beradi. Estetik qabul jarayonida o'quvchi shakl orqali mazmunni idrok etadi va uni shaxsiy tajribasi hamda dunyoqarashi asosida talqin qiladi. Shu bois shakl va mazmun birligi nafaqat muallif niyatiga, balki o'quvchi qabuliga ham bog'liq hodisa hisoblanadi. Bu esa adabiy asarning ko'pqatlamli ma'noga ega bo'lishini ta'minlaydi. Shakl va mazmun masalasining tanqidiy tahlili adabiy tanqid amaliyoti uchun ham muhim metodologik

asos bo‘lib xizmat qiladi. Adabiy tanqidchi asarni baholash jarayonida nafaqat uning g‘oyaviy yo‘nalishini, balki shakliy yechimlarini ham inobatga olishi lozim. Biryozqlama yondashuv adabiy hodisani to‘liq anglashga imkon bermaydi. Shu bois kompleks va tizimli tahlil shakl va mazmunning o‘zaro aloqasini aniqlashni taqozo etadi. Umuman olganda, shakl va mazmun masalasi adabiyotshunoslikda doimiy ravishda dolzarbligini saqlab kelayotgan fundamental muammolardan biridir. Ushbu muammoni tadqiq etish badiiy tafakkur qonuniyatlarini anglash, adabiy jarayonni chuqurroq tahlil qilish va adabiy asarning estetik mohiyatini ochib berish imkonini yaratadi. Shakl va mazmunning dialektik birligi adabiy asarning asosiy badiiy mezoni sifatida namoyon bo‘ladi va uni san’at darajasiga ko‘taruvchi muhim omil hisoblanadi. Adabiy asarning kompozitsion tuzilishi shakl va mazmun uyg‘unligining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Kompozitsiya asardagi voqealar rivoji, obrazlararo munosabatlar va g‘oyaviy markazni bir butun tizimga keltiradi. Kompozitsion yechimlar mazmun talabiga javoban shakllanadi va asarning ichki mantiqini belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan kompozitsiya nafaqat tashkiliy unsur, balki mazmunni ochib beruvchi estetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Syujet va fabula munosabati ham shakl va mazmun birligini anglashda muhim ahamiyatga ega. Syujet voqealarning badiiy tartibda joylashtirilishini ifodalasa, fabula ularning real vaqt ketma-ketligini bildiradi. Muallifning syujet qurishdagi tanlovi mazmunning estetik talqinini belgilaydi. Ayrim hollarda voqealar tartibini buzish, retrospeksiya yoki parallel rivoj usullaridan foydalanish mazmunni yanada murakkab va ko‘pqatlamli qilishga xizmat qiladi. Bu holat shaklning mazmunni faollashtiruvchi omil sifatidagi rolini yaqqol ko‘rsatadi. Obrazlar tizimi ham shakl va mazmun munosabatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Adabiy obraz mazmunning badiiy mujassamlanish shakli bo‘lib, u orqali muallif o‘z g‘oyasini bevosita emas, balki estetik vositalar yordamida ifodalaydi. Obrazning xarakteri, psixologik chuqurligi va funksional vazifasi mazmun bilan belgilanadi, biroq u shakliy yechimlar orqali badiiy mukammallikka erishadi. Shu jihatdan obraz mazmun va shaklning tutashgan nuqtasi sifatida namoyon bo‘ladi. Janr masalasi ham shakl va mazmun o‘zaro bog‘liqligining muhim ko‘rinishlaridan biridir.

Har bir janr muayyan mazmuniy doirani va estetik imkoniyatlarni nazarda tutadi. Muallif tomonidan tanlangan janr mazmunni ifodalashning eng qulay shakli sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, mazmunning murakkablashuvi janr doirasining kengayishiga yoki an'anaviy janr shakllarining transformatsiyasiga olib kelishi mumkin. Bu jarayon shakl va mazmun o'rtasidagi o'zaro ta'sirning uzluksizligini ko'rsatadi. Badiiy vaqt va makon kategoriyalari ham shakl va mazmun masalasini chuqurroq talqin qilish imkonini beradi. Asarda vaqt va makonning qanday tashkil etilgani mazmunning estetik talqinini belgilaydi. Ba'zan tarixiy davrning keng ko'lamda tasviri mazmunning ijtimoiy ahamiyatini kuchaytirsa, ayrim hollarda tor makon va qisqa vaqt oralig'i inson ruhiyatining ichki ziddiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Demak, vaqt va makon shakliy kategoriyalar bo'lishiga qaramay, mazmunni belgilovchi muhim omillar sirasiga kiradi. Shakl va mazmun munosabatini intertekstual aloqalar doirasida tahlil qilish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Adabiy asar boshqa matnlar, an'analar va madaniy kodlar bilan uzviy aloqada bo'ladi. Ushbu aloqalar ko'pincha shakliy elementlar orqali namoyon bo'lsa-da, ularning asosida mazmuniy muloqot yotadi. Intertekstual unsurlar mazmunni boyitadi, unga yangi semantik qatlamlar qo'shadi va o'quvchi talqinini faollashtiradi. Shakl va mazmunning uzviyligi adabiy tarjima masalasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida mazmunni to'liq saqlab qolish shakliy yo'qotishlar evaziga amalga oshirilsa, asarning estetik qiymati kamayishi mumkin. Aksincha, shakliy xususiyatlarni mexanik tarzda ko'chirish mazmunning buzilishiga olib keladi. Shu bois tarjimada shakl va mazmun o'rtasidagi muvozanatni saqlash murakkab va mas'uliyatli vazifa hisoblanadi. Adabiy asarni talqin qilishda shakl va mazmun munosabatining uzluksizligi ilmiy metodologiya masalasida ham muhim o'rin tutadi. Har qanday tahliliy yondashuv asarning shakliy va mazmuniy jihatlarini bir butun tizim sifatida ko'rib chiqishni talab etadi. Badiiy matnni faqat g'oyaviy yoki faqat texnik jihatdan tahlil qilish uning estetik mohiyatini cheklab qo'yadi. Shu bois kompleks yondashuv adabiyotshunoslikdagi eng samarali metodlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shakl va mazmun munosabatini adabiy jarayon dinamikasi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish badiiy tafakkur

evolyutsiyasini anglash imkonini beradi. Adabiyot tarixida yangi badiiy yoʻnalish va oqimlarning vujudga kelishi, avvalo, shakliy izlanishlar bilan bogʻliq boʻlsa-da, ushbu izlanishlarning negizida mazmuniy ehtiyoj yotadi. Ijtimoiy ongda yuzaga kelgan oʻzgarishlar, yangi estetik ideal va dunyoqarashlar avval mazmun darajasida shakllanadi, keyinchalik esa ularga mos shakliy vositalar paydo boʻladi. Shu jihatdan shakl va mazmun munosabati adabiy jarayonning harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon boʻladi. Adabiy asarda shakl va mazmun munosabatini psixologik tahlil doirasida koʻrib chiqish ham muhim ilmiy natijalarga olib keladi. Muallifning ichki kechinmalari, ruhiy holati va individual tafakkur xususiyatlari mazmun orqali ifodalansa-da, ularning badiiy taʼsiri shakliy yechimlar orqali yuzaga chiqadi. Psixologik portret, ichki nutq va ong oqimi kabi shakliy vositalar inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa shaklning mazmunni chuqurlashtiruvchi funksiyasini yana bir bor tasdiqlaydi. Shakl va mazmun munosabatining semantik jihatlari adabiy asarni tahlil qilishda alohida eʼtiborga loyiqdir. Matnning maʼnolar tizimi nafaqat mazmuniy birliklar, balki shakliy tashkil etilish orqali ham shakllanadi. Sintaktik qurilmalar, takrorlar, ritm va ohang kabi unsurlar maʼno hosil qilish jarayonida faol ishtirok etadi. Demak, shakl semantik yukni oʻzida mujassamlashtiruvchi vosita sifatida ham namoyon boʻladi. Adabiy asarda shakl va mazmunning uygʻunligi estetik ideal masalasi bilan chambarchas bogʻliqdir. Har bir davr oʻziga xos estetik idealni shakllantiradi va bu ideal badiiy asarda mazmuniy yoʻnalish bilan bir qatorda shakliy xususiyatlarda ham aks etadi. Estetik idealning oʻzgarishi shakl va mazmun munosabatining qayta talqin qilinishiga olib keladi. Shu sababli adabiy asarni estetik ideal kontekstida tahlil qilish shakl va mazmun birligini yanada toʻliq ochib beradi. Shakl va mazmun masalasini milliy adabiyot kontekstida koʻrib chiqish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Milliy adabiyotda shakl va mazmun oʻzaro uygʻun holda milliy tafakkur, anʼana va mentalitetni ifodalaydi. Milliy tilning badiiy imkoniyatlari shaklning oʻziga xosligini belgilasa, milliy hayot tarzi va qadriyatlar mazmunning asosiy manbai boʻlib xizmat qiladi. Shu jihatdan shakl va mazmun birligi milliy adabiyotning estetik qiyofasini belgilovchi asosiy omillardan

biri hisoblanadi. Global adabiy jarayonlar ta'sirida shakl va mazmun munosabatining transformatsiyalanishi ham kuzatiladi. Turli adabiy an'analarning o'zaro ta'siri yangi shakliy yechimlar va mazmuniy qatlamlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Bu jarayonda shakl va mazmun o'rtasidagi muvozanat har doim ham barqaror bo'lmaydi, biroq aynan shu izlanishlar adabiyotning rivojlanishiga turtki beradi. Transmilliy adabiy aloqalar shakl va mazmun masalasini yanada kengroq ilmiy kontekstda ko'rib chiqishni taqozo etadi. Adabiy asarning strukturaviy tahlili shakl va mazmun munosabatini tizimli tarzda o'rganish imkonini beradi. Strukturaviy yondashuvda asar elementlaripham tizim sifatida qaraladi va ularning o'zaro aloqasi mazmunning qanday tashkil topganini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv shaklni mustaqil hodisa sifatida emas, balki mazmunni tashkil etuvchi va uni ma'no jihatdan faollashtiruvchi mexanizm sifatida talqin qiladi. Strukturaviy yondashuv shakl va mazmun munosabatini belgilovchi ichki qonuniyatlarni aniqlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Ushbu yondashuvda badiiy asar alohida unsurlar yig'indisi emas, balki o'zaro bog'langan elementlar tizimi sifatida talqin etiladi. Har bir shakliy unsur o'z funksiyasiga ega bo'lib, u mazmunning muayyan qatlamini ochib berishga xizmat qiladi. Shu sababli strukturaviy tahlil shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatni mexanik emas, balki funksional jihatdan izohlash imkonini beradi. Semiotik yondashuv doirasida shakl va mazmun masalasi belgilar tizimi sifatida ko'rib chiqiladi. Badiiy matn belgilar majmuasi bo'lib, unda shakliy unsurlar semantik yukni o'zida mujassamlashtiradi. Belgining tashqi ko'rinishi shakl bilan bog'liq bo'lsa, uning anglatayotgan ma'nosi mazmunni tashkil etadi. Ushbu yondashuv shakl va mazmunni qarama-qarshi qo'yishdan ko'ra, ularni yagona ma'no hosil qiluvchi tizim sifatida talqin etadi. Natijada adabiy asarning ma'nosi faqat mazmun orqali emas, balki shakliy tashkil etilish orqali ham yuzaga kelishi asoslanadi. Narratologik tahlil shakl va mazmun munosabatini hikoya qilish usullari orqali yoritadi. Hikoyachi pozitsiyasi, voqealar nuqtayi nazari, vaqtning tashkil etilishi va axborot berish strategiyalari mazmunning qanday idrok etilishini belgilaydi. Bir xil mazmun turli narrativ shakllar orqali mutlaqo turlicha estetik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois narratologik yondashuv shaklning

mazmunni talqin qilishdagi faol rolini yaqqol namoyon etadi. Shakl va mazmun masalasi badiiy tafakkurning gnoseologik jihatlari bilan ham uzviy bog‘liqdir. Adabiy asar borliqni bevosita emas, balki badiiy idrok orqali aks ettiradi. Ushbu idrok shakli vositalar orqali amalga oshiriladi, mazmun esa mazkur idrokning natijasi sifatida yuzaga keladi. Demak, shakl bilish jarayonining estetik mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi va mazmunning shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shakl va mazmun munosabatining falsafiy talqini ham adabiyotshunoslikda muhim o‘rin tutadi. Dialektik yondashuvda shakl va mazmun o‘zaro inkor etuvchi emas, balki bir-birini taqozo etuvchi kategoriyalar sifatida qaraladi. Shakl esa mazkur talqinlarning imkon doirasini belgilovchi estetik chegaralarni yaratadi. Shu ma’noda shakl va mazmun o‘rtasidagi munosabat adabiy asarning semantik salohiyatini belgilaydi. Shakl va mazmun masalasining nazariy asoslari mumtoz falsafiy-estetik qarashlarda ham muhim o‘rin egallaydi. Badiiy asar murakkab semiotik makon sifatida qaralib, undagi har bir shakliy unsur ma’no hosil qilish jarayonida faol ishtirok etuvchi belgi sifatida baholandi. Bu yondashuv shaklni faqat tashqi ko‘rinish emas, balki mazmunni ishlab chiqaruvchi mexanizm sifatida tushunishga imkon berdi. Natijada shakl va mazmun o‘rtasidagi an’anaviy ierarxiya o‘rnini ularning funksional tengligi egalladi. Dialogik tafakkur asosida shakllangan nazariyalarda shakl va mazmun masalasi muloqot kategoriyasi bilan bog‘landi. Adabiy asar muallif va o‘quvchi, matn va madaniyat o‘rtasidagi uzluksiz dialog sifatida talqin qilinadi. Ushbu dialogda shakl kommunikativ vazifani bajarib, mazmunning ochilish jarayonini faollashtiradi. Mazmun esa tayyor va yopiq hodisa emas, balki shakl orqali doimiy ravishda qayta talqin qilinadigan ochiq tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Madaniyatshunoslik yondashuvlarida shakl va mazmun masalasi adabiy asarning madaniy xotira bilan aloqasi doirasida talqin qilinadi. Badiiy shakllar madaniy kodlar, an’analar va ramziy tizimlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Mazmun esa ushbu kodlar orqali avloddan avlodga uzatiladigan ma’naviy tajribaning badiiy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda shakl va mazmun adabiy asarning madaniy uzluksizligini ta’minlovchi asosiy mexanizmlar hisoblanadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda shakl va mazmun munosabatini interdisiplinar

yondashuvlar orqali tahlil qilish tendensiyasi kuchaymoqda. Falsafa, psixologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik bilan bog‘liq tadqiqotlar shakl va mazmun masalasini yanada kengroq ilmiy kontekstda ko‘rib chiqishga imkon bermoqda. Ushbu yondashuvlarda adabiy asar nafaqat estetik obyekt, balki murakkab intellektual va madaniy hodisa sifatida talqin qilinadi. Shakl va mazmun masalasining doimiy ravishda qayta talqin qilinishi adabiyotshunoslik fanining ochiq va dinamik tabiatini ko‘rsatadi. Har bir yangi nazariy paradigma ushbu ikki kategoriya o‘rtasidagi munosabatni yangicha yoritadi va badiiy tafakkurning yangi qirralarini ochib beradi. Shu tariqa shakl va mazmun masalasi adabiy nazariyaning markaziy muammolaridan biri sifatida ilmiy tadqiqotlar doirasida uzluksiz rivojlanib boradi.

Xulosa Adabiy asarda shakl va mazmun masalasi badiiy tafakkur tabiatini belgilovchi fundamental muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, shakl va mazmunni bir-biridan ajratilgan holda talqin qilish adabiy asarning estetik mohiyatini to‘liq ochib bera olmaydi. Mazmun muallifning g‘oyaviy-estetik niyati, ijtimoiy va ma‘naviy pozitsiyasini ifodalasa, shakl ushbu mazmunning badiiy voqelikka aylanishini ta‘minlovchi estetik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning o‘zaro munosabati tasodifiy emas, balki dialektik xarakterga ega bo‘lib, badiiy asarning ichki yaxlitligini belgilaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, shakl va mazmun o‘rtasidagi uyg‘unlik badiiy mukammallikning asosiy shartlaridan biridir. Shakl mazmunni faqat tashqi jihatdan ifodalab qolmay, balki uni chuqurlashtiradi, ko‘pqatlamli ma‘no hosil qiladi va o‘quvchi idrokini faollashtiradi. Mazmun esa shaklga semantik va estetik yo‘nalish berib, uni san‘at hodisasi darajasiga ko‘taradi. Shu bois shakl va mazmunning birini ikkinchisiga bo‘ysundirish yoki ularni mutlaqlashtirish ilmiy jihatdan asossiz hisoblanadi. Adabiy jarayon tarixiy taraqqiyotida shakl va mazmun munosabatining doimiy ravishda qayta talqin qilinishi badiiy tafakkurning rivojlanish qonuniyatlari bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Turli adabiy yo‘nalishlar va nazariy maktablarda ushbu masalaga turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, zamonaviy adabiyotshunoslikda shakl va mazmunning uzviy birligi

konsepsiyasi yetakchi o‘rin egallaydi. Ushbu yondashuv adabiy asarni estetik, g‘oyaviy va madaniy jihatdan kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qayumov A. *Adabiy tanqid asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
2. Normatov U. *Badiiy tafakkur va uslub*. Toshkent: Fan, 2008.
3. Karimov N. *Adabiyot nazariyasi masalalari*. Toshkent: Universitet, 2010.
4. Yo‘ldoshev B. *Badiiy asar tahlili*. Toshkent: Mumtoz so‘z, 2015.
5. Rahmonov S. *Adabiy jarayon va nazariya*. Toshkent: Fan, 2002.
6. Jalilov T. *Badiiy obraz va estetik qadriyatlar*. Toshkent: Universitet, 2009.
7. Ashurov B. *Adabiy uslub va shakl*. Toshkent: O‘qituvchi, 2012.